

Макаренко А. І.

СИМВОЛІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ЧЕЧНІ

У статті аналізуються основні стереотипи щодо чеченців, що виникли внаслідок застосування такого інструменту російської гуманітарної політики, як символічне насильство.

Ключові слова: гуманітарна політика, символічне насильство, стереотип, етностереотип, колективний образ, агент впливу, ретранслятор, зовнішній спостерігач, масова свідомість, самопропаганда.

Гуманітарному виміру російської політики присвячено значну кількість літератури. Цією темою активно цікавляться як російські, так і українські науковці. Є інтерес до цієї проблематики і з боку дослідників з інших країн. Так, у 2008–2009 рр. було проведено міжнародне дослідження, за результатами якого було видано книгу «Гуманітарний вимір зовнішньої політики Росії в Грузії, Молдові, Україні та Прибалтійських країнах». Спеціалізованих же робіт з гуманітарної політики Росії в Чечні існує доволі обмежена кількість. Серед російських заслуговують на увагу ґрунтовні етнографічні дослідження В. Тішкова, праці Е. Паїна та А. Попова, присвячені етнополітичним процесам та національній політиці Росії в Чечні, а також роботи Н. Сілаєва з проблем Північного Кавказу та регіональної безпеки. Із закордонних традиційно сильною є позиція англосаксонської школи, де варто виділити науковий доробок А. Лівена та Дж. Данлопа. Однак спеціалізованих праць, присвячених такому інструменту гуманітарної політики Росії, як символічне насильство, існує надзвичайно мало, не кажучи вже про роботи по окремих регіонах.

Російська Федерація, яка відкрито заявляє про свій намір бути одним зі світових центрів прийняття рішень, природно прагне закріпити своє положення «регіонального лідера» на пострадянському просторі. Задля досягнення бажаного ефекту Росія, окрім інших засобів впливу, використовує як прямі, так і приховані (непрямі) форми насильства. Однією з прихованих форм насильства є така складова російської гуманітарної політики, як символічне насильство.

Символічне насильство, за визначенням російського дослідника А. Цуциєва, – це «форма насильства, що полягає в стійкому, звичному приписуванні “іншій стороні” різного роду іс-

торичних гріхів, культурних недоліків і навіть неповноцінності. Символічне насильство виражається в таких публічних визначеннях, які принижують колективну гідність “іншої сторони” чи сприймаються представниками “іншої сторони” як приниження» [11, с. 231]. Від клішованих контактів такі визначення відрізняються саме відсутністю актуального адресата, тобто партнера-кореспондента в актуальній комунікації. Таким чином, потенційною жертвою такого насильства є вся «група-противник» [11, с. 224–225]. Метою символічного насильства є впровадження (закріплення) у масову свідомість певного образу (стереотипу) «групи-противника» для подальшої його експлуатації у своїх цілях.

Символічне насильство як інструмент гуманітарної політики, як правило, використовується проти суспільств «недружніх» держав колишнього СРСР – Грузії, України, Естонії, Латвії, Литви та ін. До прикладів символічного насильства, яке застосовує Росія, можна віднести вислови про національну мову як один з діалектів російської; применшення ролі неросійських народів у перемозі в Другій світовій війні; звинувачення у фальшуванні та переписуванні «правдивої» історії; вислови про Росію, яка годує всю СНД; маркування антирадянського руху як нацистського; твердження про «єдиний руский народ»; зображення народу як такого, що не може самотужки вирішувати свої питання і потребує «братської допомоги» Росії і т. д.

Однак є прецеденти використання Росією інструментів символічного насильства і проти частини власного населення. Перш за все, це стосується Чеченської Республіки, яка вдалася до прямої сецесії в 90-х роках ХХ ст. і яку Москва з великими труднощами повернула в «конституційне поле» Російської Федерації. Розгляду цього питання і присвячено цю статтю.

Фактично до 1994 р. про чеченців майже нічого не знали як про народ навіть на пострадянському просторі. Мільйонна нація на периферії Російської Федерації в очах зовнішніх спостерігачів майже нічим не відрізнялася від решти «окраїнних» етнічних спільнот, таких як калмики, балкари, буряти, карели чи осетини. Про чеченців хіба що знали як про одне з гірських кавказьких племен, що було яскраво описане разом з кабардинцями та черкесами у творах М. Лермонтова та Л. Толстого. Однак уже наприкінці 1994 р., після вторгнення російської армії на територію Чеченської Республіки і несподівано великих втрат, яких вона зазнала від місцевих парамілітарних формувань, про чеченців почали говорити як про певний винятковий народ з цілою низкою унікальних якостей. Більшість цих колективних якостей були викликані до життя активною міфотворчістю, яка охопила спочатку російських, а потім чеченських і закордонних «агентів впливу». Це зрештою призвело до формування нових стереотипів щодо чеченців. Фактично відбулося переформатування чи навіть перезаснування етнічного стереотипу (етностереотипу) чеченців. Як слушно зауважив відомий російський соціальний антрополог В. Тішков, «не стільки чеченці породили глибокий конфлікт у країні, скільки війна породила чеченців у тому їх образі та ролі, в яких вони постали (а точніше – їх зобразили) перед зовнішнім світом, який до цього ніколи не чув саме слово “Чечня”» [9, с. 501].

Як ми вже зауважували, мета символічного насильства полягає у формуванні певного стереотипного набору щодо певної соціальної групи (в нашому випадку – чеченського суспільства) в значній частині «власного» (росіяни) та «чужого» (чеченці) населення, а також у закордонних спостерігачів.

Щодо самих «агентів впливу» та «ретрансляторів», які здійснюють (створюють і поширюють) символічне насильство, то було б хибним вважати офіційну Москву головним творцем та розповсюджувачем стереотипів щодо чеченців. Надзвичайно велику роль відіграли і засоби масової інформації, які часто (особливо в ліберальні 90-ті роки) діяли абсолютно незалежно від державних установок. Мимоволі сприяла «науковому обґрунтуванню» стереотипів щодо чеченського суспільства вчена спільнота, окремі представники якої намагались пояснити природу чеченського конфлікту. Звичайно, не варто забувати і про російський політикум, який керувався як офіційною позицією державного керівництва та думкою авторитетних інтелектуалів, так і повідомленнями з

преси та телеканалів. Трохи пізніше до творення колективного образу чеченців долучилися представники мистецтва: письменники, поети, музиканти, співаки, режисери тощо. Визначити, хто з вищевказаних «агентів» мав/має найбільший вплив, надзвичайно складно, якщо взагалі можливо. Думки дослідників з цього приводу різняться. Так, А. Лівен вважає, що на кінець 1995 р. російські телеканали перетворилися на провідників словесної державної пропаганди: однозначна характеристика чеченських сил як «бандитських формувань», повні захвату інтерв'ю з російськими військовими і передавання без коментарів відверто брехливих офіційних заяв [13, с. 205–206]. В. Тішков категорично не згоден з цією позицією. На його думку, «державні позиції, якщо про такі взагалі можна говорити, при всьому їхньому протиріччі та непослідовності, включаючи і брехню, дійсно були присутні на екранах, як вони присутні у всіх інших країнах в аналогічних ситуаціях... Однак російське телебачення і преса під час чеченської війни (першої. – *Авт.*) заслуговують більш глибокої оцінки. У будь-якому випадку російські ЗМІ не були рупором офіційної пропаганди, а скоріше, навпаки, – частіше влада говорила мовою вечірніх теленовін» [9, с. 180]. Наша позиція з цього питання полягає в тому, що був певний симбіоз російської державної пропаганди і ліберальних ЗМІ, при цьому останні поступово (під впливом викрадень журналістів і терористичних актів) перейшли від 1) симпатизації чеченському руху за незалежність і відверто антифедеральних позицій до 2) змалювання страждань усіх учасників війни, а потім до 3) опису чеченських сил як бандформувань і терористичних організацій. Така ситуація, на нашу думку, характерна для «ельцинського періоду» та перших років правління Путіна. Однак з 2001 р. (після захоплення каналу НТВ «Газпром») можна стверджувати, що головним творцем символічного насильства стала Російська держава, яка за допомогою підконтрольних ЗМІ та лояльних учених поширювала стереотипні «заготовки» (адже, поки символічне насильство не закріпилося в масовій свідомості, можна говорити лише про «заготовки») щодо чеченців та інших «ворожих» соціальних груп на широкий низовий рівень. Однак тут важливо зауважити, що, на нашу думку, більшість сучасних стереотипів щодо чеченського суспільства утвердилася ще до «наступу» на незалежні канали, і навіть якщо Російська держава в період з 1991 р. по 2001 р. і не була головним творцем символічного насильства, то своєю інколи пасивною, а інколи відверто античеченською позицією сприяла його поширенню.

Розглянемо основний стереотипний набір щодо чеченського суспільства, який протягом останніх двох десятиліть склався в більшості російських та «закордонних» спостерігачів – а що найдраматичніше – і в частини самих чеченців.

1. «Безнадійна відсталість чеченського народу»

На нашу думку, найбільш тяжким за своїми наслідками стало приписування (насаджування) чеченцям образу архаїчного додержавного суспільства, яке не може існувати в рамках модерних соціальних, економічних та політико-правових інститутів, а живе лише згідно зі своїми звичаями та традиціями. Подібну думку в тій чи іншій формі підтримав ряд публіцистів, політиків і навіть серйозних науковців, таких як Я. Чеснов та С. Арутюнов. З цього приводу видається цінним зауваження Н. Сілаєва: «На кінець 90-х років неузгодженими, але при цьому спільними зусиллями ідеологів чеченського сепаратизму на кшталт Мовладі Удугова чи Зелімхана Яндарбієва, деяких етнологів і політологів, ліберальних чи, навпаки, «державницьких» публіцистів у головах російських громадян склався міфологізований образ чеченців як суспільства глибоко архаїчного, консервативного, закритого, що не приймає модернізацію та не визнає державну владу та сучасні закони» [7, с. 320]. Так, саме відсталою соціальною структурою чеченського суспільства такі дослідники, як Е. Кісрієв та Р. Уер, пояснювали крах національного будівництва у чеченців після виведення російських військ з республіки у 1996 р. На їхню думку, тейпова (кланова) структура чеченського суспільства не дозволяла керівництву Чечні здійснювати ефективне управління республікою, оскільки член одного тейпу не міг підкорюватися командирі з іншого тейпу. За їхнім твердженням, «чеченцям просто не вистачає традиції надродової політичної організації, і у цьому відношенні їх можна вважати, як би неприємно це не звучало, досучасним суспільством» [12, с. 6–7].

В. Тішков категорично не згоден з таким підходом до проблеми становлення чеченської державності у 1991–1999 рр.: «Чеченське суспільство дійсно зазнало невдачі в будівництві “своїї” держави, але не через відсутність традиції неродової політичної організації і певну вроджену відчуженість до закону і права. Зрештою чеченці жили багато десятиліть за радянськими законами, які при всіх їх деформаціях були європейськими правовими нормами та цінностями. Врешті-решт чеченці в Чечні і за її межами

прийняли російські закони і жили за ними, займаючись багатьма мирними справами, в тому числі і чесним бізнесом» [9, с. 511]. На думку дослідника, причини провалу проекту чеченської незалежності криються не в етнографії чи історії, а перш за все у сучасних факторах, серед яких він виділяє економічний хаос, ізоляцію, радикальний ісламізм та націоналістичну ідеологію [9, с. 511–512].

Ми, звичайно, визнаючи самотність чеченської нації, не можемо погодитися з сентенцією про неможливість сприйняття чеченцями сучасних державних та суспільних інститутів. На нашу думку, пересічний чеченець майже нічим не відрізняється за рівнем політичної культури від пересічного мешканця центральної Росії. Питання тут скоріше полягає в чеченській та московській еліті, що спільно виробили певні «правила гри» для Чечні, яких тепер має дотримуватися весь чеченський народ, незалежно від його реальних устремлінь.

2. «Усі чеченці – злодії та бандити»

«Чеченець – або вбивця, або бандит, або злодій!» – ця фраза одного разу привселюдно прозвучала з вуст генерала Михайла Барсукова, людини, що керувала ФСБ Російської Федерації у 1995–1996 рр. Схожі фрази часто лунали й з вуст інших перших осіб Росії, зокрема президента Бориса Єльцина. Тому можна лише уявити, яких розмірів набула подібна негативна стереотипізація чеченців на нижчому рівні, якщо навіть російські високопосадовці дозволяли собі вдаватися до таких відверто ксенофобських сентенцій.

Така «криміналізація» всіх чеченців до певної міри «розв'язувала руки» центральним урядовцям, даючи їм карт-бланш від російської громадської думки для придушення заворушень у Чечні, адже одна справа – бандити та злочинці і зовсім інша – борці за незалежність своєї країни. Дж. Данлоп слушно зауважує, що «російські націоналістичні діячі прагнули представляти те, що відбувалося в республіці, як «кримінальну революцію» і характеризувати чеченське керівництво як «злочинний режим». Цей наклепницький погляд на Чечню був активно підхоплений відділом по зв'язкам з громадськістю Російської федеральної служби контррозвідки (ФСК), МВС та Міністерством оборони» [3, с. 135]. Однак, звинувачуючи чеченців у їхньому «природному бандитизмі», журналісти чи політики (а інколи й поважні дослідники) часто забували про одну важливу річ – усі незаконні оборудки, в яких тією чи іншою мірою брали участь чеченські злочинні угруповання, «могли

здійснюватися лише за співучасті мафіозних угруповань та продажних чиновників по всій Росії, перш за все у Москві» [4, с. 4].

Щодо вродженого бандитизму чеченців, то коріння цього стереотипу, на нашу думку, тягнеться з часів Кавказької війни середини XIX ст. Варто зауважити, що ми загалом скептично ставимося до прагнень деяких науковців (зокрема Дж. Данлопа та А. Лівена) вести хронологію сучасного чеченського конфлікту від війн імама Шаміля проти Росії, однак у питанні стереотипу про «чеченський бандитизм» це видається обгрунтованим. Так, автори праці «Північний Кавказ у складі Російської імперії» також дотримуються думки, що «саме в епоху приєднання Північного Кавказу до Російської імперії склався украй негативний образ горянина, який продовжує визначати громадську думку Росії і частково Заходу до сьогоднішнього дня» [6, с. 311]. Для прикладу наведемо вислів російського публіциста-слов'янофіла Н. Данилевського, який у 1871 р. писав, що кавказькі горяни (до яких у сучасних умовах дивним чином зараховують переважно чеченців) – «природні хижаки та грабіжники, що ніколи не залишають і не можуть залишити своїх сусідів у спокої» [2, с. 31]. І це не була поодиноким думка якогось інтелектуального маргінала. Навіть такий авторитетний російський історик, як С. Броневський, дотримувався подібного погляду на чеченців [1, с. 28]. Такими уявленнями керувалася не тільки більшість «кавказьких» російських військових і чиновників, а й значна частина лояльної до Росії місцевої мусульманської еліти. Постійні скарги на «хижацтво» горян продовжувалися аж до першої третини XX ст. Етнограф Лев Штернберг в оглядовій статті про чеченців, що була опублікована в Енциклопедії Брокгауза та Єфрона (1903), серед характерних рис цього народу виділяв підозрливість, схильність до підступності та суворості. За його словами, «у звичайний час ідеал чеченців – грабіж, а викрадення худоби, захоплення жінок і дітей – улюблене заняття чеченців» [6, с. 313–314].

Таким чином, маркування чеченців як злодіїв та бандитів почалося ще за часів царської Росії. У післявоєнний радянський період цей стереотип перейшов у латентну фазу, проявившись з новою силою завдяки спільним діям політиків, журналістів та вчених на початку 90-х років в умовах масового насильницького конфлікту. Сучасні дослідники, некритично оцінюючи вислови своїх попередників з XIX ст. і активно цитуючи їх, мимоволі сприяли і сприяють утвердженню стереотипу про «вроджений чеченський бандитизм».

3. Чеченці як «горді дикуни»

Формування з чеченців суспільства «гордих дикунів» здійснювалося під враженням їх довготривалої та відчайдушної – а що найнеймовірніше для багатьох зовнішніх спостерігачів – переможної боротьби проти Росії – держави, проти якої весь «Західний світ» озброювався протягом останніх 50 років. Для багатьох зовнішніх спостерігачів перемога загонів Дудаєва означала майже те саме, що перемога індіанців Сидячого Бика та Шаленого Коня над американськими військами у 1876 р. Загальний настрій тих, хто стежив за розвитком чеченського конфлікту в часи першої війни, яскраво передає Д. Фурман у своїй статті під красномовною назвою «Самий трудний народ для Росії»: «Спротив і перемога чеченців певного роду – диво, і відбулося воно в силу тих же причин, які і привели до війни і про які ми вже говорили. Якби чеченці були народом з іншою системою цінностей та іншою історичною пам'яттю, якби їх очолювали не малограмотні польові командири, часто з кримінальним і напівкримінальним минулим, а нормальні для пострадянського простору партпрацівники, які стали націоналістами, одним словом, якби вони були трохи більш раціоналістичними і «сучасними» людьми, вони ніколи б не пішли на такий спротив і в будь-якому разі – не перемогли б. Для такої війни і перемоги повинно було бути повне небажання і нездатність “рахуватися з реальністю” – тільки тоді виникає можливість цю реальність зламати і подолати» [10, с. 14].

З приводу самого образу гордого дикуна, який включає в себе такі абсолютизовані риси, як волелюбність, хоробрість, незалежність, благородність, фізична і духовна сила, то він, безумовно, є прямим породженням колоніальної «симпатизуючої» етнографії, що сягає корінням часів розквіту європейських імперій XIX століття і знайшла своє літературне втілення у творах Вальтера Скотта, Фенімора Купера і, звичайно, Михайла Лермонтова. Долучився до створення подібного романтизованого образу чеченців як «індіанців Кавказу» і видатний російський письменник А. Солженіцин, котрий у романі «Архіпелаг ГУЛАГ» зобразив їх як єдину радянську націю, що не скорилася Сталіну: «...Була одна нація, яка зовсім не піддавалася психології покірності, – не одиниці, не бунтарі, а нація повністю. Це чеченці... Жодні чеченці ніколи, ніде не намагалися догодити чи сподобатися начальству, але завжди горді перед ним і навіть відкрито ворожі» [8, с. 401].

Варто зауважити, що образ «гордого дикуна», виплеканий минулими і сучасними академічними романтиками й активно підхоплений літераторами, музикантами, публіцистами, а потім і політиками, постійно конкурує в масовій свідомості з образом «зłodія та бандита». Обидва стереотипні уявлення є, так би мовити, відображенням «темного» та «світлого» боку чеченського характеру, і, хоча, за твердженням В. Тішкова, образ бандита в побутовій свідомості росіян став домінуючим, вигравши боротьбу з іміджем «гордого дикуна» [9, с. 185–186], ми схилиємося до думки, що обидві версії цілком можуть співіснувати навіть у межах точки зору однієї людини. Той самий Лермонтов часто в одному вірші (яскравим прикладом є поема «Ізмаїл-Бей») оспівував чеченців і як гордих волелюбних дикунів, і як розбійників та зłodіїв. Сучасники ж з однаковим інтересом слухають як пісні чеченського барда Тімура Муцураєва, так і переглядають «чеченські» кінокартини А. Балабанова.

Ми виділили лише три, на нашу думку, найпоширеніші стереотипи. Однак їх реальна кількість, звичайно, є набагато більшою. Сюди можна віднести і стереотип про історичну ворожість чеченців до росіян, і приписування чеченцям традиції заручництва та торгівлі людьми як однієї з сучасних культурних характеристик, і природний чеченський егалітаризм, і неможливість чеченця жити без зброї, і релігійний фанатизм усіх чеченців і т. д.

Підсумовуючи наш розгляд основних стереотипних уявлень про чеченців, наведемо слова уже не раз згаданого В. Тішкова: «Спрощені до солодкової екзотики чи ксенофобських негативних стереотипів, ці версії зводять чеченську спільноту до пародії на сучасних людей: такі, що свято дотримуються традицій і живуть тільки за своїми законами гір (наче радянську і західну попсу ніколи не співали, в держустановах не працювали, пенсій, доган та нагород не отримували); всі сміливі та сильні (немає боягузів, низькорослих та слабких); усі волелюбні та незалежні (немає таких, що підкорюються і підлещуються); всі бандити, хабарники та зłodії (немає чесних і законслухняних) і т. д. Звичайно, таких людських колективів на землі бути не може, і чеченці такими не є. Гіршої послуги “друзі” та “вороги” чеченців зробити не могли, повісивши на народ ярмо вульгарного стереотипу, незалежно від того, з яким він знаком» [9, с. 187–189].

Наслідки такої «стереотипізації» чеченського суспільства без перебільшення можна назвати катастрофічними. Символічне насильство, застосоване проти чеченського суспільства, так само негативно вплинуло і на російське суспільство, і на російський політикум. Ми поділяємо точку зору Н. Сілаєва з приводу того, що виникнення міфологізованого образу чеченців не могло не справляти вплив на формування політичного курсу Москви по врегулюванню кризи. На думку дослідника, саме уявленню про глибоку архаїчність чеченського суспільства «ми зобов’язані тим, що сама ідея будівництва в Чечні сучасних державних та політичних інститутів викликає масовий і глибокий скепсис», через що політичне врегулювання в республіці має імітаційний характер [7, с. 321–322].

Таким чином, стереотипи, створені за сприяння Російської держави, ставши частиною масової свідомості росіян, роблять складним чи взагалі унеможливають розвиток конструктивного діалогу щодо впорядкування ситуації в Чеченській Республіці, суттєво гальмують процес розбудови сучасних політико-правових та соціально-економічних інститутів.

Отже, як бачимо, жертвою символічного насильства зрештою стає не тільки «група-противник» (чеченське суспільство), а й «група-агресор» (російське суспільство). Цінною тут видається ремарка російського політичного оглядача С. Пархоменка з приводу того, як події в Україні зими 2013–2014 рр. подають підконтрольні Кремлю російські телеканали: «...є важливий і відчутний у Росії ефект, який я назвав би самопропагандою. Вони створюють такий пропагандистський потік, самі в нього вірять, самі від нього заводяться ще більше, підвищуючи градус. Може статися замкнений цикл, коли вони є і джерелом, і споживачем цього продукту – продукту життєдіяльності політичного організму» [5].

На нашу думку, ефективно протидіяти символічному насильству, яке здійснюється з боку іншої (а інколи і власної) держави, можна лише за умов наявності активного громадянського суспільства та незалежних засобів масової інформації. Ці два фактори є запорукою інформаційного захисту держави і суттєво ускладнюють можливість здійснення ефективної «наступальної» гуманітарної політики з боку «держави-агресора». Це, врешті-решт, перетворює суспільство останньої на єдиного споживача символічного насильства, що виливається в ефект, відомий як самопропаганда.

Список літератури

1. Броневский С. М. Исторические выписки о сношениях России с Персией, Грузиею и вообще с горскими народами, на Кавказе обитающими, со времен Ивана Васильевича доньне / С. М. Броневский. – СПб. : Центр «Петербургское востоковедение», 1996. – 232 с.
2. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – 573 с.
3. Данлоп Дж. Россия и Чечня: история противоборства. Корни сепаратистского конфликта / Дж. Данлоп. – М. : Р. Валент, 2001. – 232 с.
4. Паин Э. Российская политика в Чечне: 2. Криминальный режим / Э. Паин, А. Попов // Известия. – 1995. – 7 февраля. – № 24 (24383). – С. 4
5. Пархоменко С. Московські надії [Електронний ресурс] / С. Пархоменко // Український тиждень. – 2014. – № 6 (326). – 6 лютого. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/101263>. – Назва з екрана.
6. Северный Кавказ в составе Российской империи / под редакцией А. И. Миллера. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 460 с.
7. Силаев Н. Ю. Хронический кризис. Почему буксует политическое урегулирование в Чечне / Н. Ю. Силаев // Кавказский сборник / Под ред. В. В. Дегоева. – Т. 3 (35). – М. : НП ИД «Русская панорама», 2006. – С. 316–334.
8. Солженицын А. И. Архипелаг ГУЛАГ (1918–1956): опыт художественного исследования / Александр Исаевич Солженицын. – Т. 3. – М. : Советский писатель, 1989. – 576 с.
9. Тишков В. А. Общество в вооруженном конфликте (этнография чеченской войны) / В. А. Тишков. – М. : Наука, 2001. – 552 с.
10. Фурман Д. Самый трудный народ для России / Д. Фурман // Чечня и Россия: Общества и государства / Под редакцией Д. Фурмана. – М. : Права человека, 1999. – С. 5–17.
11. Цуциев А. А. Осетино-ингушский конфликт 1992 года: некоторые итоги десяти лет урегулирования / А. А. Цуциев // Кавказский сборник / Под ред. Н. Ю. Силаева. – Т. 1 (33). – М. : НП ИД «Русская панорама», 2004. – С. 217–237.
12. Kisriev E. Social Tradition and Political Stability in Dagestan and Chechnya: Developments since September 1999 – March 2000 [Manuscript] / E. Kisriev, R. Ware.
13. Lieven A. Chechnya: Tombstone of Russian Power / A. Lieven. – New Haven ; London : Yale University Press, 1998. – 436 p.

A. Makarenko

SYMBOLIC VIOLENCE AS AN INSTRUMENT OF RUSSIAN POLICY IN CHECHNYA

The article is devoted to the analysis of the main stereotypes about Chechens, arising from the use of such instrument of Russian humanitarian policy as symbolic violence.

Keywords: symbolic violence, stereotype, ethnic stereotype, collective image, humanitarian policy, agent of influence, transmitter, external observer, public consciousness, self-propaganda.

Матеріал надійшов 18.02.2014